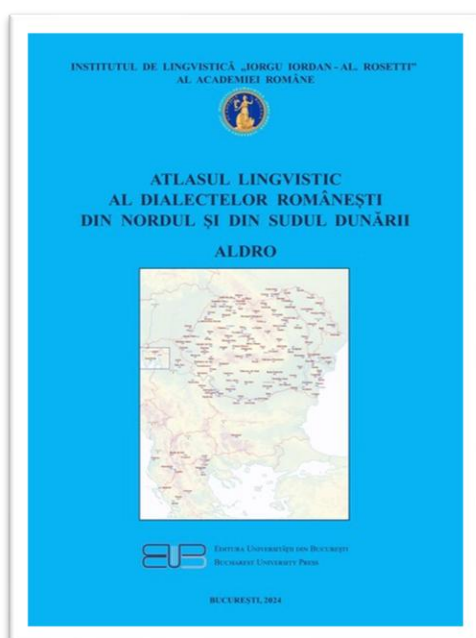

Manuela Nevaci (coord.), Nicolae Saramandu (coord.), Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu, Irina Floarea, Silviu-Ioan Bejinariu, Ioan-Mircea Farcaș, Francisco R. Constantin, Marinela Bota, Emil Țîrcomnicu, *Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și sudul Dunării* (ALDRO), Editura Universității din București, 2024

DOI: <http://doi.org/10.35219/lexic.2025.1-2.23>

Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării (ALDRO) este rezultatul cercetărilor efectuate în cadrul proiectului „Dialectele românești din nordul și din sudul Dunării în context european (RoDial)” PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451, finanțat de UEFISCDI și derulat în cadrul Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, în perioada 2020-2024.

Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării (ALDRO), prin prezentarea comparativă a materialului dialectal

românesc, pe graiuri, demonstrează unitatea limbii române în extensiunea sa spațială, într-un teritoriu de *continuum romanicum* atât prin păstrarea din latină a unor fapte la nivelul fonetic, morfologic, lexical, cât și prin manifestarea unor tendințe independente dialectale în aceeași direcție.

În ceea ce privește diferențierile dialectale, observăm mai multe straturi. Unele diferențe se datorează substratului. Alte diferențe pot proveni din latină, iar altele sunt rezultatul unor împrumuturi din alte limbi. La aceasta se adaugă modificările care apar în structura relațiilor interdialectale sau care rezultă din evoluția independentă, în același sens, a dialectelor, formând prin asemănările dialectale un lanț de fenomene comune cumulative. Vorbim de un *continuum dialectal* în cazul dialectelor românești,

fiind dialecte vorbite pe o arie geografică mai întinsă. În fiecare punct al *continuumului*, vorbitorii unui dialect îi înțeleg pe vorbitorii dialectelor învecinate, dar între vorbitorii dialectelor care nu sunt învecinate, înțelegerea reciprocă poate fi dificilă.

„Izvoarele istorice atestă prezența continuă – în timp și în spațiu – a populației romanizate în nordul și în sudul Dunării, în ținuturile stăpânite odinioară de romani, din Dacia până în Pind. În ceea ce privește extensiunea spațiului romanizat în sudul Dunării, «linia Jireček» nu trebuie considerată un obstacol. Ea mărginește, îndeosebi pe baza inscripțiilor, două zone de influență culturală – latină la nord, greacă la sud –, fără să reprezinte limita meridională a teritoriului romanizat.” (Saramandu 2021: 11)

Un aspect important în structura lexicală a dialectelor românești de la nord și sud de Dunăre îl constituie cuvintele păstrate din substratul autohton și raportul acestora – în plan dialectal (deci, geografic) –, în primul rând, cu termenii moșteniți din latină, dar și cu împrumuturile din alte limbi, cu formațiile pe terenul limbii române etc.

Raportate la dacoromână, dialectele românești sud-dunărene, prin elementele conservatoare, se apropie în bună măsură de *româna comună*. Inovațiile care se constată se explică atât prin evoluția lor internă, cât și prin influența exercitată de limbile balcanice.

Interesul cercetării noastre constă în relevarea modului în care elementul romanic – dialectele aromân, meglenoromân și istroromân – se conservă în mediul aloglot. Totodată, raportarea la dacoromână conduce la rezultate importante privind românitatea nord – și sud-dunăreană, dezvoltată ca *dialecte la distanță*, evidențiind unitatea de structură a unor graiuri sau dialecte separate teritorial în diferite epoci istorice (Nevaci 2013). Conceptul de *dialect la distanță* ni se pare mai productiv decât cel de *dialect divergent*, folosit în dialectologia românească. El ne îndreaptă atenția spre relevarea concordanțelor, nu numai a diferențelor. În numeroase studii de dialectologie s-au relevat, de exemplu concordanțele dintre aromână și unele graiuri ale dacoromânei (de obicei din Banat și Crișana) sau concordanțe dintre unele graiuri ale aromânei, de exemplu cel din localitățile Gopeș și Muloviște, cu dacoromâna.

În ALDRO, ne-am propus să evidențiem asemănările dintre dialectele românești nord- și sud-dunărene (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân) vorbite în România, R. Moldova, Ucraina, Serbia, Ungaria, Albania, Bulgaria, R. Macedonia de Nord, Grecia, Croația. Deși există ALR

I, II, seria *Noului Atlas Lingvistic Român* (NALR), *Atlasul lingvistic românesc pe regiuni. Sinteză* (coord. Nicolae Saramandu), *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci) sau *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (Petar Atanasov), *Atlasul lingvistic al dialectului istroromân* (Radu Flora), *Atlasul lingvistic istroromân* (Goran Filipi), studierea limbii române ca întreg în spațiul în care se vorbește la nord și la sud de Dunăre poate fi realizat numai pe baza unui material unitar, elaborat cu același chestionar, cu un studiu sistematic care permite compararea cu limbile și dialectele europene.

Chestionarul. Pentru a face comparația cu dialectele limbilor europene, materialul lingvistic a fost cules, în cercetarea de teren, cu *Chestionarul „Atlas Linguarum Europae”* (ALE) (546 CHESTIUNI), din care publicăm, în primul volum, 75 de hărți lingvistice rezultate în urma digitalizării a tot atâtea chestiuni cu listele de referință ale răspunsurilor, transcrise fonetic. Materialul cules pe teren a fost completat cu cel din arhiva dialectală ALE de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române.

Scopul este de a evidenția romanitatea și unitatea limbii române în context european. Anchetele dialectale au fost realizate de Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș și, pentru localitatea Ghiula / Gyula din Ungaria, Marinela Bota. Dat fiind faptul că la Ostrov (Bulgaria) nu am mai găsit populație românească, am completat anchetele noastre dialectale din Bulgaria cu materialul lingvistic furnizat de Emil Țîrcomnicu din cercetările întreprinse în anii trecuți.

Transcrierea fonetică și digitalizarea materialului dialectal au fost realizate de Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș, Marinela Bota, Francisco-Răzvan Constantin, digitalizarea și generarea hărților de Manuela Nevaci, Irina Floarea și Silviu-Ioan Bejinariu, iar tehnoredactarea a fost asigurată de Cătălina Pătrașcu, pe baza programului de digitalizare creat și implementat de Silviu-Ioan Bejinariu. Adriana Silion a asigurat publicarea materialelor dialectale pe site-ul www.ling.ro.

Cele 75 de hărți lingvistice interpretative din vol. I sunt însoțite de planșe cu liste de referință cu răspunsurile înregistrate, la care am adăugat planșe cu material lingvistic necartografiat și o bogată colecție de imagini-document din cercetările de teren în România și în țările balcanice la dacoromâni, la aromâni, la meglenoromâni și la istroromâni. Hărțile sunt, cu precădere lexicale, dar sunt surprinse pe hărțile unitare fenomene fonetice

comune dialectelor românești. În stabilirea ariilor lexicale, marcate prin culori, am ținut cont, în primul rând, de criteriul etimologic.

Digitalizarea materialului dialectal a fost realizată folosind aplicația *ALDRoMaps*. Cu ajutorul unei interfețe prietenoase, materialul dialectal a fost introdus într-o bază de date ceea ce îl face disponibil nu doar pentru publicarea ALDRO dar și pentru prelucrări și analize ulterioare. Aplicația *ALDRoMaps* este bazată pe conceptul de *Sistem de Informații Geografice* și a permis generarea automată a hărților și listelor de referință, tipărirea, salvarea acestora în vederea editării ulterioare și salvarea în format imagine. Hărțile ALDRO pot fi consultate online folosind aplicația Web RoDIAL, disponibilă la adresa <http://rodial.academiaromana-is.ro/>.

Rețeaua atlasului ALDRO este formată din 140 de localități. Pentru dacoromână sunt 118 localități: 98 localități din rețeaua ALE, cu anchete de teren realizate între 1980-1986 (77 în România; 20 în Republica Moldova și în Ucraina; 1 în Serbia), la care se adaugă 20 de localități noi (11 în România, 1 în Ungaria, 3 în Serbia, 5 în Bulgaria), pentru cercetări de teren în cadrul proiectului RoDIAL. Pentru dialectele românești sud-dunărene au fost prevăzute 22 localități noi pentru cercetări de teren în: România (5 localități: 4 pentru dialectul aromân și 1 pentru dialectul meglenoromân), Bulgaria (1 localitate pentru dialectul aromân), R. Macedonia de Nord (3 localități: 2 pentru dialectul aromân și 1 pentru dialectul meglenoromân), Grecia (7 localități: 6 pentru dialectul aromân și 1 pentru dialectul meglenoromân), Albania (4 localități pentru dialectul aromân), Croația (2 localități pentru dialectul istroromân).

Dat fiind faptul că cercetarea pe teren asupra dialectelor sud-dunărene nu a putut fi făcută în Grecia și Albania în anii 1980, când anchetele au avut loc anchetele ALE, din cauza condițiilor geopolitice ale vremii, extindem acum rețeaua cu 22 localități pentru cercetări la românii sud-dunăreni. Rezultatele cercetărilor obținute în urma extinderii rețelei sunt utile atât pentru analiza limbii române ca sistem, dar și pentru proiectul ALE.

De asemenea, am considerat oportun să includem în rețea, pentru dacoromână, o localitate românească din Ungaria și cinci localități din regiunea dintre Vidin, Dunăre și Timoc (Bulgaria) precum și din Timoc și Voievodina (Serbia). Fiecare punct din rețea reprezintă 20000 de km². Localitățile sunt reprezentative pentru toate subdialectele dacoromânei (bănățean, crișean, maramureșean, moldovean, muntean), pentru graiurile dialectului aromân (pindean, fărșerot și grămostean, crușovean), pentru cele

două arii dialectale ale meglenoromânei și pentru cele două graiuri ale dialectului istroromân (cel din Jeiăni și cel din Șușnievița), oferind o imagine de ansamblu a repartiției dialectale la nord și la sud de Dunăre.

Studiile de istorie a limbii române arată unitatea limbii române cu dialectele ei, prin raportare la *româna comună*. Desprinderea dialectelor sud-dunărene din româna comună (Pușcariu 1910, Rosetti 1968) este o etapă importantă în evoluția limbii române. Sextil Pușcariu subliniază unitatea dialectelor sud-dunărene cu dacoromâna prin definirea românei comune ca

„limba vorbită de strămoșii dacoromânilor, aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor de azi, înainte ca orice legătură între ei să fi fost întreruptă” (Pușcariu 1937: 58).

ALDRO arată, pentru prima oară, din perspectivă spațială, unitatea limbii române la nivel dialectal, cu toate dialectele pe aceeași hartă, fapt care nu rezulta din lucrările anterioare de geografie lingvistică:

„Dacoromâna la nord și aromâna la sud delimitează extensiunea spațiului romanizat din sud-estul Europei, unde au luat naștere dialectele limbii române. Dacă Transilvania este „vatra lingvistică a românismului nord-dunărean” (Petrovici 1941: 103), Tesalia montană din Pind (unde prezența vlahilor e atestată în secolul al X-lea în Vlahia Mare) și zona muntoasă învecinată din Epir (unde prezența vlahilor e atestată, de asemenea, la sfârșitul secolului al X-lea) reprezintă vatra lingvistică a românismului sud-dunărean” (Nicolae Saramandu, *Prezentare*, Cercul Dialect, 2022, ms.).

Mulțumim profesorilor și cercetătorilor care ne-au ajutat în derularea proiectului RoDIAL: CS II dr. Vasile Apopei, directorul *Institutului de Informatică Teoretică* al Academiei Române, filiala Iași, Prof. univ. dr. Federica Cugno, Universitatea din Torino, CS I dr. Anna Borbély, *Institute for Language Technologies and Applied Linguistics* și comunităților de români din afara granițelor țării.

Manuela NEVACI & Irina FLOAREA,
Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
Universitatea din București, România